

האומה

במה למחשבה לאומית

תדפיס מתוך

האומה

חוברת

אביב

מחשבי קיצין מודרניים (לפולמוס פוקויאמה)

ישראל אלדד

תיפח עצמן של מחשבי קיצין
סנהדרין צ"ח

פקיד בכיר של הממשל האמריקאי, פראנסיס פוקויאמה ממוצא יפאני, הסעיר את הרוחות האינטלקטואליים, ביחוד בתחומי מדעי החברה והרוח, היסטוריונים, פילוסופים וכו', בהרצאה שנשא באוניברסיטה בשיקאגו, ואשר פורסמה לאחר מכן – עם תוספת בתשובה – ובה הכרזה מנומקת, כמובן, על קץ ההיסטוריה.

עצם הצירוף הזה – יפאני שבראש מינהל ארה"ב, מכון לתכנון מדיני או בדומה לכך ממוסדות הצמרת הפוליטית שם – שתי ציויליזציות במרומי התפתחותן, מודיע ביום קיץ וושינגטוני אחד (בהיר?) על קץ ההיסטוריה ר"מוכיח" זאת, הוא מדהים מצד העזתו. אך מדהים פחות מן האפשרות, שבאחד הימים הבאים, אם בעוד שנה או עשר, אולי כבר בצאתו לגימלאות, הוא יופיע כדי להודיע שכל זה לא היה אלא בדיחה היסטוריוסופית, אולי בגדר ניסוי אינטלקטואלי ופסיכולוגי. אל נשכח שבארה"ב עדיין הזרם הפסיכולוגיסטי השליט (להוציא את היהודים דבקי הפסיכואנאליזה) הוא הביהיוויניזם, הפסיכולוגיה ההתנהגותית השוללת אפילו קיומה של נפש ורואה בכל עניין כמעט חייתי, ביולוגי, אנאטומי (לא לשוא הגדיר מי שהגדיר: "המחשבות ביחס למוח כשתן ביחס לכליות"). אמנם נכון, התגובות שעוררה קביעתו היו כמעט כולן שליליות. אך הוויכוח היה עצום ואף רציני ועוד המוחות והמחשבות הנובעות מהם (ושמא רק מטפטפות) כשתן מהכליות, כאמור, נטויים.

על מה נזעק פוקויאמה זה? שלושה אבות האזעקה: פילוסופית – הגל, חברתית – מארכס, היסטורית – ההתרחשויות בימינו.

הגל, מאבות האידיאולוגיה הדיאלקטית, התקדמות על דרך הניגודים במהלכי תיזה, אנטייתיזה וסינתיזה על דרך ההגיון ("כל מה שהגיוני הוא ריאלי וכל מה שריאלי הוא הגיוני"), מן ההכרח שיגיע אל שלב ההגיון המוחלט שאין בו עוד ניגוד וסתירה, מה שיתבטא כמובן במציאות חברתית, הכלכלית, (המדינה האידיאלית – ביטוי עליון לכך), משמע קץ הדיאלקטיקה, משמע קץ ההתפתחות.

פרופסור ישראל אלדד, דוקטור לפילוסופיה באוניברסיטת וינה, בוגר בית-המדרש לרבנים בווינה, חבר מרכז לח"י, מתרגם ניטשה לעברית.

מארכס כידוע קיבל את עקרון הדיאלקטיקה, אך מתוך תפישת המאטריאליזם, כלומר החומר ומניעיו, ומלחמת המעמדות. עיקר טיעונו של מארכס כנגד הגל – בנוסף להיפוך הכוח הבסיסי חומר ולא רוח כגורם ראשוני – שהנה הגל ראה את הקץ שכבר הגיע בימיו, הוא קרב יינה משנת 1806, בו ניצח נפוליאון את צבא פרוסיה. זה נתפרש לו להגל, כמובן, כנצחון רעיונות המהפכה הצרפתית, משמע עם השוויון האזרחי פתח פתוח, כל השערים פתוחים להקמת המדינה האידיאלית המוחלטת, כמתחייב הגיונית. לגבי האמת המוחלטת של הפילוסופיה שלו לא היו לו ספקות. נצחון הרוח המוחלטת לאחר כל השלבים הדיאלקטיים. מילא, זו היתה דרכם – כמעט אמרתי ה"טבעית" של כל בעלי השיטות בפילוסופיה, שהאמת שנגלתה להם, או שנתבהרה להם בידע ובשכל שלהם דוקא, היתה האמת הסופית, האמת האמיתית באמת (דבר דומה התרחש מדי פעם גם בדתות, אלא ששם הבסיס היא האמונה וזה מוצדק יותר מאשר בטחון שכזה בפילוסופיה, המחייבת הגיון אך גם שמץ של ביקורתיות ויתר זהירות). אך בעלי ה"שיטות" וביחוד הגרמנים היו מלאי בטחון עצמי מופלג (בסופו של דבר זה גם אחד משורשי הנציונליסוציאליזם, מ"הצו הקטיגורי" של קאנט עד לאושוויץ דרך ה"אני העליון" של פייכטה וגם המדינה המוחלטת של הגל).

מבחינה טיפולוגית שייך לכאן גם מארכס. ורק כאמור – בהיפוך הבסיס. החומר הוא היסוד המעמיד ודיאלקטיזם המעמדות הוא המניע את התהליכים. ממילא יינה ונצחון הרעיונות של המהפכה הצרפתית בהיותה המהפכה של המעמד הבינוני, לא היו קץ ההיסטוריה כי אם שלב דיאלקטי המקדים את השלב הבא אשר מארכס ממש חישב אותו "מדעית", ממש דטרמיניסטית כנצחון המעמד הפרולטארי שבעקבות ההתפתחות המדעית והטכנית ובעקבות האוניברסאליזם ("לפרולטאריין אין מולדת") יביא לביטול דתות ולאומיות ויקים את החברה האידיאלית השוויונית המוחלטת. על כן מארכס הוא הגליאני "כמובן", ורק מזיז את הנצחון הסופי של המדינה המוחלטת לאחר נצחון הפרולטאריין. אילו היה "נביא" היה מוצא בעתיד איזו "יינה" שכזאת, אולי באוקטובר 1917 בלנינגראד, או אחד האירועים הדומים בסין האדומה, שניתן היה להיאחז בו להצביע: קץ ההיסטוריה, כי קץ המאבקים על שלטון ועל חלוקת החומר בחברה האנושית.

והגורם השלישי אשר הוביל את פוקויאמה לראות את ימינו אלה כסף "אחרית הימים" היא המציאות הפוליטית בעולם. כבר לא מטאפיסיקה של תיזה/אנטיתזה וסינתזה שעליה הצבענו. הקץ אותו ראה הגל ברוח המוחלטת שלו אמנם שינה את פני החברה האירופית וסייע להתפתחות הדמוקרטיה במערב, אך מכאן ועד המדינה המוחלטת והאידיאלית הדרך עוד רחוקה היתה ורוויית "ריאקציות" בצרפת עצמה ובשאר ארצות תבל עם או בלי מהפכות. ולא לשוא יכול היה היינריך היינה (שעוד זכה לשמוע שיעורים מפי הגל עצמו) היהודי המפוכח מאוד להתבדח: אם הצמאון הוא בגדר תיזה ומשקה הבירה בגדר אנטיתזה, הסינתזה מתגלגלת מתחת לשולחן. ניבא וידע מה שניבא כלפי מרתף הבירה שבמינכן בו פתח היטלר את דרכו ה"מהפכנית". ר"במספריים בהם גזזו סטודנטים זקנים של יהודים בפרנקפורט" – ניבא היינה – "הגרמנים יגזזו עמים שלמים באירופה, ביחוד לאחר שתתחולל סינתזה של המטאפיסיקה הגרמנית הרומנטית עם תחייית ווטאן הקדמון". לא, אין זה מקרה שדוקא היהודי היינה לגל על האמיגרציה שבפאריס – על אותה גאולה אמנסיפאציונית. ולא מקרה כמובן שאנו מוצאים אותו בחוגי מארכס הצעיר ביחד עם ידידו הסוציאליסטי ממש – ברנה. תקוה חדשה עולה על שמי אירופה. אביב העמים

והקומונה הפאריסאית ועל הכל – המארכסיזם והסוציאליזם בכל גוניהם מבשרים, מנבאים, יותר מזה ממש מחשבים (ביחוד באסכולה של מארכס אנגלס) את הקץ, משמע את הגאולה עם המהפכה האמיתית.

היו מפוכחים שידעו לגלות את האוטופיזם שבאידיאה זו. לא מצד משקלה בהתפתחות חברתית, כלכלית, מעמדית, כי אם מצד ראייתה כגאולה.

ומי שפיגר בכך מן ההגיון ומן המציאות היה שיתפוש את הכשלון שבהנחה: "לפרולטאריון אין מולדת", "הלאומיות היא מקלט הנבלים" או "הדת היא אופיום של ההמונים", במלחמת העולם הראשונה, בה ירו פועלים גרמנים בפועלים צרפתים ולפיכך נתגלה מיד הכזב האינטרנציונלי של הסוציאליזם. ודאי שיהודיה בוערת באש הנבואה והצדק כרוזה לוכסנבורג הקימה זעקה: אל ירימו פועלי גרמניה נשק נגד פועלי צרפת! לשוא, כמובן. פועלי כל הארצות לא התאחדו. יצאו לטבח הדדי, ואף לא באשמת נציונל-סוציאליזם גזעני או היטלר מטורף. שנים לפני אלה. ויכול להיות שעם התמוטטות זו היה בא הקץ ליסוד המשיחי. שבסוציאליזם, אלמלא המהפכה הבולשביקית. ולא כאן המקום לעיין באלמנטים שאיפשרו אותה. דינו בהצבעה על העובדה שהיא פרצה בניגוד לכל חישוביו של מארכס לא בארץ מתועשת בעלת פרולטאריון אדיר, המשתלט על אמצעי הייצור וריכוזי ההון, כי אם בארץ נחשלת, איכרית במרביתה ללא תעשייה וללא מעמד פרולטארי מאורגן ומשבית בהלם אחד את הכלכלה כדי ליטול את השלטון. ברוסיה דוקא! חלקם של היהודים במהפכה – ודאי אלו נסיונות למהפכה ולתנועות קומוניסטיות בארצות אחרות היה עצום מטעמים לאו דוקא מעמדיים מארכסיסטיים. אולי אף למרות המבנה הכלכלי שלהם. הפאתוס והאתוס הרוחניים – כמובן על רקע כשלון האמניסיפציה והעדר מולדת (אם "אין מולדת" – מי כמונו! הסיקו יהודים משכילים וצעירים. חסרי כל) – הם שחוללו את המהפכה לא פחות מראשי העם הרוסי והפרולטאריון או האיכרות המנושלת. ולא נוסף אלמנטים כמו מקריים: האם המהפכה היתה מצליחה ללא לנין, שהוברח ע"י גרמנים בקרון בסיביר, או אילו קרנסקי לא היה בטלן סוציאלי-דמוקראטי כזה. בין זה ובין זה, שבעים שנות נסיון הגאולה הקומוניסטית הגיעו עכשיו לקיצן הגלוי (קיצן הסמוי היה מוקדם יותר וטרוצקי חזה זאת מבשרו ומראשו – מנופץ בגרזן שליחו של סטאלין). ובמימדים היסטוריים אין זה הרבה. היו "גאולות" דתיות שהחזיקו מעמד יותר משבעים שנה עד שנתברו עד היסוד.

וזאת היא, איפוא, ה"מציאות" הנראית לו לפוקויאמה היפאני-אמריקני. כאן הצרוף הזה מקבל משמעות יתרה באשר כל המהפכות והגאולות והקיצין האחרים שדובר בהם, הטרמידורים ואביבי העמים והאוקטוברים התחוללו באירופה כשיפאן וארה"ב תחילה מחקות אותה, אח"כ מתעצמות ולבסוף נעשות דומיננטיות, בעיקר בתחום הכלכלי, אך לא רק בו. למרבה צערם של אירופים כדהגול למשל שראה בתרבות ארה"ב ביחס לאירופה ככלל וצרפת בראש – וולגאריזציה...

עתה עומד העולם – לדעת מספיד ההיסטוריה – לאחר התמוטטותם של שני הנסיונות המשיחיים (דחיקת הקץ): הנאצי-פאשיסטי מזה והקומוניסטי מזה. אלה ואלה באו לגאול את העולם כולו על דרך משטרים טוטאליטאריים בשם אמיתות מוחלטות ומקודשות בעיניהם. (היטלר היה "צנוע" יותר מסטאלין. היטלר הקים "רייך" (מלכות) שלישי לאלף שנים, הקומוניסט-מארכסיסט – לעולמי עדי!).

העולם שילם באוקיינוס של דמים, שילם מחיר איום כדי לשוב אל המדינה הליבראלית-

דמוקרטיה כדרך החיים האידיאלית ודוקא הבלתי אידיאולוגית. ללא אידיאולוגיות משיחיות אין מלחמות ומתבסס – ומה עוד שעל רקע הישגים טכניים מופלאים – עולם אחד פחות או יותר. אותה מוסיקה של פופ ורוק מנעימה ומרקידה נוער בשיקאגו ובברלין ובטוקיו ובאוסלו ואפילו כבר בקהיר. זה המצב אשר פוקויאמה מגדירו כקץ ההיסטוריה: קץ האידיאולוגיות, קץ המלחמות, קץ הדיאלקטיקות: האזרח הבינוני הזעיר-בורגני באורח חייו, פראגמטי, שואף בלי הרף להעלות את אורח החיים אך למוד נסיון היסטורי, לא יעלה על בריקדות ולא יסתכן בהירושימות. סינתזה אחרונה בין קפיטליזם ליבראלי לסוציאליזם דמוקרטי.

ובעברית שורשית נגדיר: איש תחת גפנו ותחת תאנתו עם חוקי שמיטה ויובל המווסתים את המתחים ומונעים מלחמות משיחיות נוסח פוקויאמה.

אמנם אין הוא מסתיר שמץ ערמומיות בקביעתו. פחד השעמום? צורך אנושי (אנושי למדי – יוסיף ניטשה) למאבקים, להתעצמות, לעוצמה? ובכל זאת אין הצער האישי הזה מבטל את ההישג האנושי: שויון ושלוש. הקורא העברי המבוגר ייתכן ועוד זוכר שהיה פעם משורר עברי גדול שנשכח (לפי שעה!), זלמן שניאור שחיבר פואמה בשם "באחרית הימים" בה – באחרית זו יושג השויון המלא, ואם אחד יהיה גבוה מחברו, מתנשא עליו, תקוצר קומתו, ועם עדיין יפעל במסתרים יצר הרע המפריע לאידיליה, יוחלט על הכחדתו, יתפשו אותו וישרפו. משום מה גם שניאור איננו נלהב לזכות ולהגיע לאחרית זו.

המסה של פוקויאמה נכתבה בקיץ 1989, משמע חודשים אחדים לפני ההתמוטטות הכמעט סופית של האימפריה הקומוניסטית ועוד מעט ואולי גם הסובייטית. ואם ללכת בדרך הגליאנית שראה בקרב יינה בנצחוננו של נפוליאון את קץ ההיסטוריה, לא יקשה לקבוע את קץ ההיסטוריה החדש בפירוק חומת ברלין במידה הרבה יותר מכרעת מאשר אותו קרב נפוליאוני שתכפו אחריו מפלותיו. ישנה צפיפות ממש בתור המדינות הקומוניסטיות לשבירת כל חומות ברלין: הן מתחרות זו בזו מי יקדים להיפטר משרידי הקומוניזם, ואם זה החל (אולי ע"י כרושצ'וב הנשכח) מדה-סטאליניזציה שנתפשה כצורה מסואבת של משטר צודק ביסודו, כ"מקרה" רע שאירע באורגניזם טוב ובריא, כסטייה ארעית מדרך המלך המשיחית, בעוד הרבולוציה העולמית פושטת והולכת וכבר מרבית אסיה בידיה וכבר מדינות בדרום אמריקה נושעות וכבר על אפריקה השחורה מתנוססים דגלים אדומים, הנה הנה זה בא...

ולא בא. ומה שיש מתמוטט ולא סטאלין האשם – סטאלין הוא ה"מקרה" הפוליטי – כי אם מארכס, המארכסיזם, הגרזן שהונף על ידי סטאלין על טרוצקי שהיה באמת קוסמופוליט באשר יהודי תלוש היה, ראש יהודי מתרוצץ בחלל האנושות, עכשיו לא רק סטאליניזם, כי אם גם הקומוניזם (שמא "צדק" סטאלין? אם קומוניזם הרי רק על פי דרכו...) על כן בזו אחר זו הן – המפלגות הקומוניסטיות מתנערות אף מהשם ומחליפות אותו לסוציאלי דמוקרטיה ללא בוש, וגם כאן לא די: כבר לא רביזיוניזם נוסח ברנשטיין אבי הפילוסופיה הסוציאלי דמוקרטיה כי אם רביזיה עד היסוד, עד מארכס עצמו ותורתו. ובגלוי וללא בוש עוד הקומוניזם כורע ברך פשוטו כמשמעו לפני הקפיטליזם כפשוטו, וכבר במוסקבה מוקמת... בורסה, השם, עצם השם ישמרנו וארצות השויון של העמלים ורובן אדמות דשנות פושטות יד ללחם ולבגד מן המערב "המושחת", "הנצלני", "המתפורר". מה פלא, איפוא, שאמריקאי, או אף אמריקאי או כל איש מערב מתמלא גאווה ותחושת נצחון, מה עוד כשזה נצחון בדרכי שלום, תוך פירוק מנשק ההשמדה הגרעינית ההדדית.

איך לא ינשום לרווחה מנצח שכזה, מנצח, מכך רגל של צרכן יומי ועד ראש הגליאני שמאלי מארכסיסטי – יהודי קוסמופוליטי מושיע העולם בפרשנות מארכס ולנין. ובכן מלכות השמים לא ירדה ארצה לישע כל, כפי שהאמין ישו עד צאת נשמתו על הצלב הרומאי. השוין והאחזה לא השתררו בעולם בעזרת הגליוטינות בפאריס ולמרות דגלי המהפכה שהתנוססו עם צבאות הגאון נפוליאון עד מוסקבה. אין צורך לומר – ולאשרנו – שקצרו ימי החזון הנציונל־סוציאליסטי של "הרייך השלישי", צלב הקרס ויורשו של הצלב אדון העולם, אבל גם לא הדגל האדום, האגרוף המונף, הפטיש והמגל, הכוכב המחומש, סמלים אימפרטיביים אדירים לא פחות מהסוגסטיביות של הצלב, על רקע מצוקות של ממש, ועוני של ממש וניצול משווע של ממש.

היום כולם חכמים, כולם נבונים, כולם "מבינים" למה זה מוכרח היה לקרות, על דרך דטרמיניזם הפוך מזה שבפילוסופיה ההגליאנית והמארכסיסטית כאחת (ואגב: איזו חוצפה מגלים היום כל מומחי הקומוניזם בעולם, ויש אצלנו, כל המכונים סובייטולוגים אחרי הכשלון המחפיר ביותר של כולם), כל המדענים המומחים שאף אחד מהם, ממש אף אחד לא צפה את המתרחש בעולם הקומוניסטי וודאי לא העלה על דעתו איך זה יתרחש, יתקפל כבניין קלפים, או כדומינו – כפי שמעדיפים לכנות זאת. ללא בושה הם חוזרים על קיאם המלומד. מסתבר שאין סובייטולוגים בגדר האפשר כלל: או סובייטים או לוגיים.

הרי על דרך פרדוכסלית בהחלט ניתן לאמר: הקפיטליזם גבר על הקומוניזם מכיוון ש... (אני מתקשה להעלות זאת על נייר), מכיוון שניצח המטריאליזם ההיסטורי. נצחון ארה"ב על ברה"מ (ומחר גם על סין, או שאת סין נשאיר ליפאנים?) פירושו נצחון האינטרסים והכוחות החומריים על האידיאיים – השויוניות המוחלטת. ארץ המשטר שהתבסס על התיאוריה של מטריאליזם נכנעת מטעמים חומריים, ממצוקה חומרית ממש לארץ שכל כולה חומרנות, מטריאליזם ובסיסה האידיאולוגי הוא באמת או במדומה ובצביעות: אידיאליזם. הפרולטאריאון הסובייטי והפולני והצ'כי והמזרח־גרמני עיניו יוצאות ממש מחוריהן למראה רמת החיים של פועל "מנוצל" בארץ הקפיטליזם הנצלני, ורק עכשיו, רק עכשיו כשהוא משתחרר מלימוד כפייתי – החל מגן הילדים של מארכסיזם, הוא ילמד בביקוריו בגרמניה המערבית ובארה"ב האיומה, מה זה למעשה ובאמת מטריאליזם. הוול טטריט הוא האל השליט. החומר בהתגלמותו העליונה, גם האכזרית מזמן לזמן.

וגם זאת: אם תשאל, איפה היום על פני כדור הארץ רוקחים שוב תבשילי דת ולאומיות? תמצאם כמובן בכל מקום (יש אירים לבריטניה, יש באסקים לספרד, לארה"ב יש הר געש אשר שמו "שחורים") אך לא באותה עוצמה של ערב התפרצות או כבר בתוך תוכה של התפרצות כפי שזה באימפריה של השוין ושל האתיאיזם. שבעים שנה – ולפחות ארבעים! – של שלטון קומוניסטי, אגואיסטי ואינטרנציונלי ביסודו, כמעט וכמו לבה פורצים שם זרמי דת, המונים – צעירים! ממלאים כנסיות. בפולין המהפכה כמעט התחוללה בתוך וסביב ועל הכנסייה. הקאטוליות חוגגת, המיתוס של הצלב גבר על הראציו, על ה"עובדה" המוכחת שאין אלוהים וכל זאת אמונה טפלה ותרמית של כמורה צבועה, וראש הכנסייה הקומוניסטית־אתיאטיסטית עולה לרגל כמו לקאנוסה לאפיפיור והוא דוקא מהזרם השמרני שבקאטוליות! ומה היה על האינטרנציונליזם? הם, העמים כל־כולם, הגדולים כאוקראינים (חכו, חכו, זה יתפרץ וסופית יפוצץ את ה"ברית") ואם קטנים כאסטונים, ומשם דרומה, שם איסלם ולאומיות אזרבייג'נית יד ביד, "ריאקציה" משתלטת. המארכסיזם והקומוניזם התעלמו מהאדם החי, השואף, החולם, הכואב, הרוצה אף בהזיות,

באמונות ויהיו אמונות שוא, והוא רוצה בחלקת אדמתו, תהא קטנה אך שלו, והוא רוצה בלשונו הלא-כל-כך עולמית, ואם יש כוח המנטרל את ההתבדלויות האלה, לא כוח האידיאה הקומוניסטית, האינטרנציונלית, יצליח בכך, אולי, אולי, וגם זה עדיין לא עבר את המבחן האחרון, כוח הסרט והתקליט והווידיאו וכל אלקטרוניקה תקשורתית אחרת ותהא הבלותית כהוליבוד עצמה, ותהא אסטרולוגית ככל כוכביה הנבובים, הבובתיים של הוליבוד, הם אולי ינטרלו, יחלישו את העוצמה הבדלנית הדוגמתית האנוכית המוגבלת של תנועות לאומיות ודתיות.

וגם זה כלל וכלל איננו בגדר הוודאות וודאי לא בהכרח וכאן באה טעותו העיקרית של "נביא האחרית" פוקויאמה.

אלף: כבר הוכח מעולם כאמת... פסיכולוגיה-סובייקטיבית כמובן: כל חוזי עתידות אם לטוב אם למוטב, רואים בעידנם דוקא ובדיוק את הקץ המיוחל או האיום, ואם אנשי הגות הם אף ימצאו "הוכחות" ו"אישורים" שאכן דוקא בדורם חלה ההתפתחות המכרעת והם מאבדים ראייה פרספקטיבית. המעשים הקרובים נתפשים במוגזם.

בית: מאחורי כל ה"הוכחות" של פוקויאמה מסתתרת הנחה שהיא עצמה צריכה הוכחה. בדברי תשובתו לכל אלה ש"על" עליו מסכם פוקויאמה: "את תורת יסתור רק מי שיוכח שהעתיד טומן אידיאות של צדק פוליטי העולה על הליבראליזם"... מאחורי ה"פיסיקה" הזאת של ה"צדק" שבלבראליזם וההישגים הממשיים בו בחברה המערבית ובאורח החיים המערבי, חבויה המיטאפיסיקה, שאכן הצדק וחיי הרווחה של הפרט הם הם המטרה של ההיסטוריה האנושית. גם כאן ההנחה שמטרה זו כבר הושגה בנויה על ההוכחה השלילית, שאין למצוא, לגלות "צדק פוליטי" טוב יותר מזה שהושג. דא עקא – מעיקה מאוד – שעם כל חשיבותו של ה"צדק" כאחת האידיאות שהמין האנושי שואף אליו, כלל לא הוכח שאכן זו האידיאה המרכזית שעם הגשמתה בא הקץ להיסטוריה. וכי יפחת מכבודו של הצדק אם מישהו יתיר לעצמו בזהירות רבה לשער על פי תולדות אדם, שכיבוש הטבע על דרך גילוי סודותיו כדי לשלוט בו, "גם" הוא "קצת" מהמניעים הגלויים או חבויים של ההיסטוריה? וכי לא מוכח שכל צעד בהתפתחות האנושית היה כרוך במעשים שאינם נמנים דוקא עם גילוי צדק, אם זה גילוי יבשת והרחבת הציביליזציה, כמעט תמיד יד ביד עם חיסול ילידים "בארבראים", אם זה פיתוח בתעשייה מודרנית המביא פועלים מנושלים לשביתות ושבירת המכונות ואין צריך לאמר – ואת זאת החברה הליבראלית וההישגיות האמריקאית יודעת יפה – התקדמות מסוג פיצוח הגרעין ומחירו. ודאי שהצורך בצדק ובשלום ובשוויון מדי פעם נחפזים לתקן את המעוות, לרכך את המחיר, ליישב את הסתירה, אך עובדה היא: כל העצות שיעצו חכמים ופילוסופים ונביאים ומחוללי דתות, למנוע את הקטסטרופות על ידי הימנעות מפיתוח, הימנעות מגילוי סודות הטבע, התנזרות משלטון בו, בטבע, כדי למנוע שלטון איש ברעהו, כל הנסיונות האלה של חזרה למדבר, "לטבע". גם מעבר לטעות המהותית שהטבע הוא "טוב" מטבעו ולא אכזרי כפי שהוא באמת, כל המאמצים בכיוון זה הועילו אולי ליחידים, לאחד כד"ר שווייצר הגרמני שברח לג'ונגל לסייע לחולים שם סיוע אישי והפקיר את גרמניה לנאצים או ריפא שחורים פרימיטיביים רבים על מנת שיפתחו את ההיסטוריה של אפריקה ברציחות שבטים הדדיות, לא עוד קניבליזם כמובן, אך רצח המוני ומלחמות כואות לעמים תרבותיים אירופיים לפתוח היסטוריה חדשה לאחר שנסגרה ע"י אירופיים או אמריקאיים.

כשלון זה שבנסיון לסגת מההיסטוריה לטבע, מוכיח שערך הצדק, השאור המוסרי,

עם כל חשיבותם לא הם המניעים המכריעים של ההיסטוריה. וכל עוד אין באפשרותנו, אולי אחריותנו, אפריורית אפשרות לגלות "לאן" ההיסטוריה כולה, מה מטרת האדם בכלל, אנו נדונים לקבוע או לראות מטרות קרובות ותו לא, ועל כן גם מנועים מקביעת קץ, אלא אם כן קץ פיסית בעקבות קטסטרופה טבעית; התנגשות בכוכב, או השמדה על ידי יצורים שקדמונו בהתפתחות טכנית, מה שאין לו לעת עתה סימן כלשהו, אך התיאוריות ודאי בגדר האפשר. הנה דוגמא נוספת: ברגע שדברים אלה נכתבים מודיעים על מחקר שנעשה בארה"ב (אלא היכן?) בנושא מחלת האיידס ושם נאמר לא פחות ולא יותר אלא שתוך עשרים שנה ייספו 10% (עשרה) של המין האנושי ממחלה "חדשה" זו וברור שגם בכך ארה"ב בראש, בשיא ההישגים. ואם תתאמת באחד הימים ההשערה שראשיתה של מחלה זו בקופים שבמרכז אפריקה, לא יקשה עלינו בצירוף הפסיכולוגיה היונגיאנית בצירוף עם דארווין להסיק (כל החדירות לפענח את העתיד מקשרים מסר עם הצורך לפענח את העבר, את בראשית, כל "דע לאן אתה הולך" שרשו ב"מאין באת") שמחלה זו איננה אלא...נקמתו של הקוף באדם שבגד בו ברדתו מהעץ...

וראה גם זאת, אם באפריקה מדובר: בקבעו את קץ ההיסטוריה, מתעלם פוקויאמה כמעט לגמרי מיבשת זו שרק החלה לזוז. לכאורה היא זזה מערבה, במובן הציויליזציה, אך עד שתגיע – ואיך תגיע – לא ייתכן שמאות מיליונים מושרשים בתרבותם הקמאית יקבלו על עצמם את ה"פירסט אמנדמנט" ואת חוקת שני הבתים וטוב להם! גם באסיה, גם זו הסובייטית גם זו שבקרוב לנו, ישנה איזו תזוזה דתית, ואם נצרך לכך כיתות אמריקאיות ופונדמנטליזמים למיניהם על רקע התסכול האכזר דוקא מהתרבות החומרנית המערבית, וכי יכול פוקויאמה לערוב שלא יפרוץ שם נביא, "אירציונל" לחלוטין עם גילוי אמת חדשה, אל חדש מסוג שלא העלינו על הדעת (כך היו כל מחוללי הדתות וכל האלים שנתגלו). בדיעבד אנו מבינים ומסבירים כל כך יפה, אך מלכתחילה איש לא שיער, אלא אם כן הורגשו בסייסמוגרפים נפשיים באישקט, כרעידת אדם ונפש. מה מגוחך הוא ההישג, האושר ההוא, של החברה המערבית הליבראלית שפוקויאמה רואה אותה כשיא ההישגים של שאיפת ההישג וברצינות רבה הוא מסיק: זה גם קץ ההיסטוריה. ממש הפי-אנד במלוא מובן ובמלוא גיחוך המושג, מה עוד כשהוא בא מפיו של יפאני – ביטוי למערביזציה של המזרח הרחוק – שנעשה אמריקאי כל כך. שטחי, רדוד, קטנוני – מילא, אבל גם מגוחך בהשוואה למאורעות היסטוריים, הישגים אנושיים באמת, שכל "קץ" שלהם, כל הישג, כל הגעה, כל הגשמה לא היו אלא פתח לעידן היסטורי חדש.

ודאי שניתן לפתור את ה"בעייה" על דרך הסמנטיקה. ניתן להגדיר את המונח היסטוריה כך שיבוא קיצה כל אימת שאנו רוצים. אם היסטוריה היא התפתחות בסרט העולם, ייתכן ושיאה וקיצה בא עם צ'רלי צ'פלין. אבל אם היסטוריה היא גם הפוטבול (FOOTBALL) האמריקאי, אנו עומדים עדיין באמצעה. אם היסטוריה היא תולדות האידיאות, אין שום אפשרות לקבוע את קיצה. אם היא תולדות המלחמות, ספק אם פירוק הנשק הגרעיני וגם הקונבנציונלי בין המערב והמזרח היא ערובה מספקת לקיצן לעולם, אם כי ודאי הישג מכובד. ואם במשטר חברתי מדובר, ייתכן ששחרור העבדים נראה היה עם התרחשו של המעשה הגדול כקץ ההיסטוריה של... העבדות כמובן, אך לא פחות, אך גם לא יותר.

אפילו ישראל שהוא פרולוג

נביא הקץ האידילי, הפיאנדי הוליבורי, פוקויאמה, עושה עמנו, עם ישראל חסד ואינו מתייחס להיסטוריה שלנו, לא היוצרת הגדולה, לא זו היוצרת בכל התנאים ולא המתמדת והמהפכנית בימינו. אולי מאותה סיבה, אם מודעת אם בלתי מודעת שגרמה למרבית ההיסטוריוסופים להיות אנטישמים. פשוט לא "הסתדרה" להם ההיסטוריה שלנו עם השיטה שלהם. כך אוגוסטינוס הנוצרי, כך מארכס המשומד, כך שפנגלר הגרמני, כך טוינבי האנגלי. "הן עם לבדד ישכון ובגויים לא יתחשב" קבעה התורה והדברים שם נאמרים מפיו של גוי דוקא, של נביא מהגויים, בלעם בן בעור. ואפשר להבין ללבם ולשיטתם. קיומנו – חידה (ואפילו שונא ישראל כדוסטויבסקי הקדיש לכך מסה מלאה השתוממות, מלאת שנאה ו...קנאה). חריג, ומי איש מדע שיהאב חריגים?

מן הראוי להזכיר פילוסוף מארכסיסטי של תקופתנו, ודאי אחרון הפילוסופים המארכסיסטיים ארנסט בלוך (נפטר לפני כחמש שנים בגרמניה המערבית, אליה היגר שנה לפני מותו מן המזרחית). גם שם ספרו הראשי מעניין: התקוה. הוא מציב את התקוה ככוח המניע של האדם, של הדתות, של הפוליטיקה, של ההיסטוריה, של האמנות, של האמונות. היהודי שבו ושברעיון – בולט ביותר, גם אם זו התקוה שלא במירכאות. יתר על כן, הוא יוצא נגד "התקוה" שלנו, כהימנון ציוני, אך גם טיעונו נגד הציונות (לאחר שהקדיש פרק גדול למשה רבנו כאחד מגדולי האנושות) יש בו עניין בנושא שלנו היום. העם היהודי חולל את הרעיון המשיחי. הרעיון האנושי הנשגב ביותר של הגאולה. הציונות מקפחת רעיון זה על ידי כך שהיא מרכזת את האנרגיה היהודית, את הגניוס היהודי לאיזו מדינונת לחוף הים התיכון ללא משמעות לישועת העולם שלה נועדנו, ממש כך.

לא זה המקום, כמובן, להשיב לטיעונו. שבענו ועייפנו מלהיות גואלי עולם. ומכיוון שפתחנו במחשבות שהקונספציה של פוקויאמה היא בדיחה מלכתחילה וודאי בדיחה בדיעבד, ארשה לעצמי לקראת סיום להעלות בדיחה היסטוריוסופית: ישנה הוכחה שהעם שלנו לא יוסיף לתת לעולם גאונים. הראשון היה משה רבנו, הלא הוא העמיד הכל על השכל, הראש, הרוח. השני היה ישו, שהציג במרכז את האהבה, את הלב כמקור הישועה. השלישי היה קארל מארכס: החומר, הקיבה. הרביעי – זיגמונד פרויד. נגמר לנו הגוף כולו. אין חולקים על זכות בעלים שלנו על הרעיון המשיחי. רבים חולקים על משמעותו בשבילנו – ובכך גם חשובה לארנסט בלוך (למרות המארכסיזם והקומוניזם זכרונם לא לברכה) – פירושו היה תמיד בראש וראשונה גאולת ישראל וכלל וכלל לא קץ ההיסטוריה. יתר על כן, הרמב"ם הדגיש את הצדדים הריאליים שבמשיחיות בהסתמכו על ניסוח אמוראי ידוע: "אין בין העולם הזה לימות המשיח אלא שעבוד מלכויות בלבד". ודאי שזה כולל משטר צדק ושלום ("לא ישא גוי אל גוי חרב"). אך "עולם כמנהגו נוהג". רק הנצרות היא שנאחזה בצדדים הספיריטואליים שברעיון הגאולה. למרות כל התוספות האגדתיות, האוטופיות גם בסיפורי הגאולה שלנו, האחר-מקראיים (במקרא הכל ארצי, ממלכתי במובן בכתר דוד נעטר, ובנצחון האמונה הישראלית), הגאולה התמידה באופיה הלאומי הקולקטיבי, ולא כישועת נפש הפרט או מעמד אחד וכיוצא בזה מגונו השונים של הרעיון המשיחי. מבחינה פוליטית אף ניתן לראות ברעיון הגאולה שלנו חזרה אל ההיסטוריה ממנה יצאנו או הוצאנו בשלב מסויים. הרמב"ם למשל מחבר את "היד החזקה" שהיא חוקה שלמה מתוך ציפיה לגאולה (יש אומרים שראה אפשרות לה במסעי צלח-אדין). יחד עם זאת יצא

בחרפות נגד מחשבי הקץ בהסתמכו על אימרה תלמודית ידועה: "תיפח עצמן של מחשבי קיצין".

מהבטחון בנצחוננו האידיאי בעולם, בצדקתנו אך לא פחות מזה מיסורי הגלות – נולדו חישובי הקץ. חישובים ולא רק מחשבות. חישובים חשבוניים על פי פסוקים וגימטריות כשאבי השיטה הוא כמוֹבן דניאל ("עידן וחצי עידן"). ירמיהו המדבר על שבעים שנות גולה איננו מחשב קיצין, הוא חושב מחשבה מדינית וזה "הקץ" שראה לאימפריה הבבלית). לא ייפלא איפוא, שכל מחשבי הקץ מצאו "במפתיע" שהחישובים והגימטריות הצביעו דוקא על ימיהם. צרות לא חסרו לנו מעולם וכאשר – ביחוד אחר מרד בר־כוכבא – אפסו התקוות שבמו ידינו הלוחמות נביא קץ לגלות (שימו לב: קץ לגלות, לא להיסטוריה), נתלו התקוות כולן בקץ שנועד מראש. מעתה אין הגאולה צפויה מתוך המצב הבינלאומי, המדיני (היה גם רעיון כזה: כשמלכויות מתגררות זו בזו, צפה לרגליו של בן דוד) כי אם להיפך: כשמתקרב העידן הנועד, באות המלחמות בעולם. ולא לשוא, כמוֹבן נקשר המשיח בחבלי משיח. לא ייתכן משיח בלי חבלי משיח. אך מסתבר ומוכח שייתכנו חבלי משיח בלי משיח... ומבחינה זו אפשר להרגיע את פוקויאמה המראה כבר קצת געגועים ל"היסטוריה" הפורחת לו: אל דאגה, דאגות לא תחסרנה...

ודאי שדבר זה חייב להיאמר באוזני האוטופיסטים של הציונות. הציונות כתנועת גאולה יהודית – כחזרה מן הנצח הגלותי להיסטוריה הארצישראלית – פירושה קץ לגלות ולא שום קץ להיסטוריה.

יש אולי בהקשר זה גם עניין לראיית הקץ המוטעית אצלנו בקירוב זמן ומקום לטעותו של הגל. מה שהיה נצחון נפוליאון בינה בעיני הגל היה מתן שוין ליהודים בצרפת ב־1791 בעיני ההשכלה היהודית במערב: זה קץ הגלות – הריעו יהודי האמנסיפציה. גלות פירושה גיטו, קיפוח זכויות, זה בטל – משמע בטלה הגלות. תולדות המאה ה־19, גם ימי דרייפוס בצרפת – ועד למחצית המאה העשרים (אין צריך לאמר היטלר, אך גם סטאלין) פירושן התבדות ראיית קץ שכזאת. מהותה של הגלות איננה העדר זכויות שוות, כי אם העדר מולדת ועצמאות. הציונות איננה אוטופיה, כי אוטופיה פירושה א־וטופיה – שום־מקום, הציונות היא אדרבא ואדרבא טופיה שבטופיה, מקום ולא סתם מקום, אלא מקום שהוא היסטוריה, שעשה היסטוריה ושוב עושה היסטוריה. יעל כן – וזו החשיבות שבהפרכת פוקויאמה בעיקר באוזני ובמוחות יהודים בכלל ויהודי ארה"ב בפרט: אין בליבראליזם נוסח פוקויאמה קץ ההיסטוריה. ישנה אימרת חז"ל: "בעולם הבא צדיקים יושבים ונהנים מזיו השכינה" (שם גם היא הוליבודית) אך גם בארץ עדיין איננו נהנים מזיו השכנות. אנחנו בשובנו ארצה פותחים את התחייה ההיסטורית שלנו.

אמת נכון: יש בנו משהו זעל כן הן דיבר אף המארכיסט ארנסט בלוך – שאינו מסתפק בהישג החומרי, החברתי. יש בנו דחף כלפי מעלה, זה הסולם בחלום יעקב, אשר גם הוא אין ראשו מגיע לשום שמיים כל עוד אין הוא מוצב ארצה, איתן בארץ. ועל כן אומר ההיסטוריוסוף המשורר יהודה הלוי שלאחר שנחזור ארצה תתחדש הנבואה. ושני דברים אמר בזאת: אלף: עולם כמנהגו נוהג, ויהיו גם חוטאים ומכשולים ובעיות קשות ויידרשו נביאים (שהם מיתרים כגן עדן) מוכיחים ומחנכים. בית: תתעורר רוח הקודש בנו, הסגולה – כפי שהיא קרויה בפי הלוי, יתרון ישראל על העמים ויתרון ירושלים על ניו יורק. אפילו על ניו יורק וכבר אין צריך לאמר מוסקבה. משמע, שוב תצא תורה מציון. היא יצאה בעבר כמעשה היסטורי וההיסטוריה העולמית של העבר לפי תפישתנו היא בראשית ברא אלהים

אתה השמים ואת הארץ. שניהם, וזו הדיאלקטיקה שלנו, כוללת הדינמיות שבחלום יעקב־ישראל, מלאכים עולים ויורדים בין שמים וארץ. ייתכן ש"נבואת"ר העצובה כמעט נואשת של פוקויאמה אכן מתגשמת שם במערב היפאני־אמריקני. וייתכן שאין זה מקרה שדוקא בעידן זה שבהיסטוריה של המערב ההוא, האירופי אמריקני כבר נגמרת (אם כי גם זה מפוקפק), שדוקא בימי שקיעת המערב, עם ישראל חוזר לביתו, שלא במקרה הוא בירושלים והוא בעמדת מפתח, גם גיאופוליטי (ואינוני יודע בדיוק איך זה אנכית ואיזה "אנוכי" חדש ומפליא יישמע שוב מכאן. ומי שמרגיש עצמו כעל ספינת עולם שוקע, ננפנף לו בידיו לשלום: שקיעה טובה, בלעדינו, יערב עליך קיצך.

יעקב חורגין ז"ל

הלך לעולמו בגיל 91 הסופר יעקב חורגין, אשר שני דורות של בני־נוער התחנכו על יצירותיו: סיפורי הרפתקאות, עלילות הגבורה ובעיקר סיפורים רוויי תוכן לאומי הקשורים בתולדות עמנו. "זכרונות לבית דוד", "ירושלים בלהבות", "חומת אגריפס" על־מאבקו של המלך אגריפס לעצמאות ממלכת יהודה, או "הקנאים הצעירים", על מלחמתם של נערים בכיבוש הרומי, ספר שמילא תפקיד חשוב בעידוד המלחמה נגד הכובש הבריטי, שימשו מזון רוחני לרבבות מבני־הנוער באותם ימים, לא פלא הוא, איפוא, שהז'דאנביזם במהדורה הישראלית, נקם בו את נקמתו: יעקב חורגין הוחרם על ידי כתבי־העת של "תנועת העבודה".

במשך שנים רבות תרם יעקב חורגין תרומה חשובה ל"האומה" על־ידי סיפוריו ההיסטוריים, שהופיעו ברבעון זה החל משנת 1964 ועד שנת 1982.

יהי זכרו ברוך.